

Trung tâm lưu trữ của Pháp ở Aix-en-Provence (C. A. O. M) còn giữ nhiều tài liệu về cuộc dân biến năm Mậu Thân (1908). Nhờ những tài liệu gốc, trực tiếp và vô cùng quý giá này, chúng ta biết rằng tên họ dân biến có làm rung động cả guồng máy cai trị của thực dân Pháp ở Đông Dông. Cũng nhờ nguồn tài liệu này mà chúng ta hiểu tại sao Pháp đã áp dụng tay với các nhà cách mạng nước ta như thế kia.

Trước hết hãy xem các nguồn tài liệu chúng ta có hiện nay:

1. Mậu thân dân ký biến của Huỳnh Thúc Kháng (tù chung thân số 7455)
2. Trung Kỳ dân biến từng oan thế một ký của Phan Châu Trinh
3. Phong trào kháng thuế miền trung năm 1908 qua các châu bản tri phủ Duy Tân (Nguyễn Thế Anh sưu tập, phiên dịch)

Cuốn đầu tiên, Huỳnh Thúc Kháng viết trong nhà ngục Côn Đảo. Trong hoàn cảnh bị giam cầm như thế, người tù chung thân, thế bài số 7455, không thể viết thế nào sự thật. Nhờ một ích mẫu lưu lại một tài liệu lịch sử, Minh Viên phải chọn cách viết *gián tiếp*, một loạt thông tin bậc hai mà người viết phải dựa vào hai hàng chữ, phải nắm bắt được thông tin thật sự của người viết qua cách viết, cách dùng chữ (ý tứ ngôn ngữ). Cuốn Mậu thân dân biến ký không mang vẻ gì mà đành ném xuống biển. Về sau, sau ngày 9.3.1945, Nhật đảo chính, Huỳnh Thúc Kháng viết lại với nhan đề mới là Trung Kỳ có sự ký rợi từ dõch ra quốc ngữ.

Phan Châu Trinh thì chỉ muốn kêu oan (từng oan)! Vì thế Trung Kỳ dân biến từng oan thế một ký, năm 1911, khi vừa bắt chân lên đất Pháp. Hy Mã muốn "kêu oan" với Bộ trưởng Bộ Thuộc địa Messimy và Toàn quyền Đông Dông sắp qua nhậm chức là Albert Sarraut để xét lại bản án của các thân số Trung Kỳ, việc biết là bản người bản

c?a ông ?ang th? án tù ? Côn ??o là Hu?nh Thúc Kháng, Phan Thúc Duy?n, Ti?u La Nguy?n Thành và Hàn H?i Lê Bá Trinh. Trung K? dân bi?n t?ng oan th? m?t ký v?a là *bi?n minh tr?ng* nh?m bào ch?a cho các thân s? Trung K? v?a là m?t *cáo tr?ng* ??i v?i chính sách ?àn áp th?ng tay c?a chính quy?n th?c dân v?i phong trào dân bi?n. C? trong hai tính ch?t - bi?n minh tr?ng và cáo tr?ng - nh?ng gì Phan Hy Mã trình bày không th? ph?n ánh ?úng s? th?t hoàn toàn.

V? ngu?n tài li?u qua châu b?n, ?ây ph?n l?n là các b?n án do ph? Ph? chính tri?u Duy Tân phúc án và ???c Khâm s? Trung K? xét duy?t, ph?n ánh cái nhìn t? b? máy cai tr? ??i v?i v? dân bi?n. ???c bi?t khi xét x? v? dân bi?n này, các quan l?i Vi?t Nam ?ã s? d?ng "Hoàng Vi?t lu?t l?", v?n có xu?t x? t? b? lu?t Gia Long, nên án ph?t r?t nghiêm kh?c và n?ng n?.

?i?u ?áng chú ý là c? ba ngu?n tài li?u trên ??u th?ng nh?t g?i các cu?c bi?u tình ? các t?nh mi?n Trung n?m 1908 (M?u thân) là dân bi?n ch? không ph?i phong trào ch?ng thu? nhu chúng ta quen g?i. Dân bi?n là dân n?i d?y (nh? binh bi?n là quân lính n?i d?y). Các b?n án c?a Ph? Ph? Chính ??u khép nh?ng ng??i tham gia lãnh ??o các cu?c bi?u tình là "Khích bi?n l??ng dân" (xúi d?c dân chúng n?i d?y) nh?:

B?n án ngày 22.4.1908 x? Lê T?u Khi?t, Nguy?n Bá Loan

B?n án ngày 29.4.1908 x? Lê Tu?n, Nguy?n V?n Bành

B?n án ngày 13.6.1908 x? ?oàn Thu?n, Tr??ng H?u Hoàn

B?n án ngày 4.11. 1908 x? Nguy?n V?n Khoa.

B?n d?ch ti?ng Pháp cu?n Trung K? dân bi?n th? m?t ký c?a Phan Châu Trinh c?ng l?y nhan ?? là *Manifestations de 1908 en Annam* (Các cu?c bi?u tình ph?n kháng n?m 1908 ? Trung K?)

Còn các tài liệu lưu trữ của Pháp gồm những gì?
Và các tài liệu đó đã cung cấp cho chúng ta
những thông tin như thế nào về về dân biến ở
Quảng Nam.

Chúng ta có thể liệt kê như sau:

1. Về tình hình chính trị ở Trung Kỳ:
Báo cáo của Dufrenil, thanh tra dân sự và
ông Dông, ngày 22 tháng 9 năm 1908 tại
Huế. (Note sur la situation politique en
Annam Rapport du Dufrenil, le 22 Septembre
1908, Inspecteur des Services civils de l'
Indo - Chine, 18 pages)

2. Báo Cáo gửi Bộ trưởng Bộ Thuộc địa của các Toàn
quyền ông Dông Beau, Klobukowski cùng Picanon
Tổng giám đốc Thuộc quan và Công quyền ông Dông
ngày 3.7.1908. 3 trang. (Rapport au Ministre des
Colonies. MM Beau, Klobukowski, Gouverneur Général
de l' Indo - Chine, Picanon, Directeur Général des
Douanes et Régies de l' Indo - Chine, le 3 Juillet
1908) 3. Công văn của Toàn quyền ông Dông gửi
Khâm sứ Trung Kỳ tại Huế, ngày 8 tháng 5 năm
1908 tại Hà Nội (Le Gouverneur Général de l' Indo
- Chine p.i à Monsieur le Résident Supérieur en
Annam à Hue. Hanoi, le 8 Mai 1908, N° 902, objet :
A. S des Affaires d' Annam) 4. Công văn của Toàn
quyền ông Dông Bonhoure gửi Bộ trưởng Bộ Thuộc
địa, Hà Nội ngày 2 tháng 4 năm 1908. Ông duẩn
cùng ngày của văn phòng Bộ Thuộc địa, số văn tín
143. (Dépêche télégraphique, N° 143. Gouverneur
Général de l' Indo - Chine à Colonies Paris,
Hanoi, le 2 Avril 1908) 5. Báo cáo của Công sứ
Vinh Destenay gửi Khâm sứ Trung Kỳ tại Huế, ngày
23 tháng 4 năm 1908. (Rapport à M. Le Résident
Supérieur du Résident de Vinh, le 23 Avril 1908)
6. Văn của bà Huân Thê Lý, về của tú tài Mai
Luyễn và mẹ của cõ nhân Mai Dông gửi Toàn quyền ông
Dông khiêu nại về việc bắt giết Mai Luyễn và Mai

D? cùng vi?c t?ch thu ti?n b?c c?a Th??ng h?i Qu?ng Nam, ?? ngày tháng 11.1908

7. Công v?n c?a Công s? Pháp Charles ? H?i An tr? l?i Khâm s? Trung K? v? vi?c Hu?nh Th? Lý khi?u n?i, ?? ngày 13 tháng 1.1909

8. Nh?ng thông tin cung c?p cho Thanh tra Dufrenil, ph? tá Khâm s? Trung K? (Thanh Hoá, ngày 16.5.1908)

(Renseignements fournis à Monsieur l'Inspecteur Dufrenil, adjoint au Résident Supérieur de l'Annam. Thanh Hoa, le 16 Mai 1908)

.....

Trên ?ây là m?t s? t? li?u chính và quan tr?ng, ch?a ph?i là ??y ??, song c?ng xung c?p cho ta m?t s? thông tin r?t xác tín ?? hi?u h?n cu?c dân bi?n ? Qu?ng Nam. 1. **V? nguyên nhân c?a cu?c dân bi?n** Ngay khi cu?c dân bi?n ?ang phát tri?n, chính quy?n thu?c ??a các c?p, ti?m hi?u ngay tình hình thu?, xâu vì nh?ng ng??i bi?u tình th?nh nguy?n gi?m xâu, thu? và phong trào công khai t? nh?n là " xin xâu, xin thu? "

Thanh tra Dufrenil, trong báo cáo "V? tình hình chính tr? ? Trung K? " vi?t ngày 22.9.1908, ngay sau khi cu?c dân bi?n b? ?àn áp và l?ng l?ng d?u, cho r?ng nguyên nhân v? dân bi?n là thu?c v? chính tr? và cu?c dân bi?n ?ã ???c t? ch?c c?n th?n và ch? là màn d?o ??u :

" Nh?ng tin t?c thu l??m ???c d?c hành trình, nh?ng ch? d?n do chính nh?ng k? c?m ??u [dân bi?n] cung c?p, nh?ng l?i trách c? và ?e do? trên các bích ch??ng...nh?ng th? t?ch thu ???c t? nh?ng ph?n t? nòng c?t cho th?y có m?t t? ch?c nghiêm túc... t?t c? ch?ng t? m?t cách ch?c ch?n r?ng chúng ta ?ang ??ng tr??c m?t k? ho?ch ?ã ???c nghiên c?u t? lâu và nh?ng cu?c bi?u tình m?i ?ây ch? là d?u hi?u báo tr??c cho m?t tình tr?ng tr?m

ng??i lãnh ??o cu?c dân bi?n ? Bình ??nh.

Tài li?u c?ng ghi nh?n nh?ng ng??i lãnh ??o ? Qu?ng Nam và Qu?ng Ngãi ?ã ??n ranh gi?i Bình ??nh - Qu?ng Ngãi ?? phát ??ng phong trào ? ?ây.

Tài li?u c?ng ch? rõ m?t s? nh?ng ng??i lãnh ??o Phong trào Duy Tân [và Duy Tân h?i] " nguy hi?m nh?t " không ph?i là nh?ng ng??i tr?c ti?p tham d? cu?c dân bi?n. Ngoài h?, các thân hào, nhân s? c?ng không c?t tóc ?? d? dàng giúp ?? cu?c dân bi?n b?ng cách quyên góp, b?ng uy tín c?a mình mà không " l? đi?n " là ??ng loã v?i " b?n duy tân " !

3. Ghi nh?n đi?n bi?n, ?ánh giá và ban hành nh?ng ch? th? c?n thi?t ?? ??i ??u v?i cu?c dân bi?n ? Qu?ng Nam

Ngày ngày 2 tháng 4 n?m 1908, Toàn quy?n ?ông D??ng Bonhoure ?ã báo cáo v?i B? Thu?c ??a ? chính qu?c :

" Khâm s? Trung K? ?ã báo cho tôi r?ng t? hai hôm nay, dân Qu?ng Nam và Qu?ng Ngãi ?ã t? h?p ?ông hai, ba ngàn ng??i t?i các t?nh l? ?? bi?u tình và yêu c?u mi?n thu?. Nh?ng ng??i bi?u tình không v? trang và hình nh? ch? ??n gi?n dùng áp l?c s? ?ông ?? ??t yêu c?u.

Phong trào có th? do m?t s? s? phu b?t mãn và nh?ng k? tuyên truy?n ít nhi?u ch?u ?nh h??ng t? t??ng Nh?t B?n. Viên Khâm s? ?ã kh?o sát t?i ch? và theo dõi đi?n bi?n. Tôi ?ã ch? th? ông hãy yêu c?u Ph? Ph? Chính gi?i quy?t nhanh chóng và kín ?áo. M?t s? k? xách ??ng ?ã b? b?t và s? do Nam tri?u xét x?. Viên Khâm s? hy v?ng s? nhanh chóng ?n ??nh tình hình. Tôi s? luôn theo dõi tình hình.

Bonhoure. "

Toàn quy?n ?ông D??ng Bonhoure, trong công v?n g?i Khâm s? Trung K? ngày 8 - 5- 1908 c?ng nh?n m?nh

??n vai trò của sự phụ duy tâm vào cuộc dân biến và sự kiện ông ??o qu?n chúng ?ã h??ng ?ng tham gia cuộc bi?u tình nhieu ngày kh?p các ph? huy?n ? Qu?ng Nam và ngay t?i Toà Công sự ? H?i An.

Toàn quy?n ông D??ng c?ng nh? viên Khâm sự Trung K? ??u mu?n Ph? Ph? Chính ??m ???ng vai trò xét xử và tuyên án các sự phụ nh? Phan Châu Trinh, Hu?nh Thúc Kháng... ?? dân chúng không có c? tiếp xúc ph?n kháng chính quy?n thu?c ??a. Chúng ta c?n th?y rõ m?c tiêu các cuộc bi?u tình ph?n kháng không ph?i là các quan l?i ng??i Vi?t mà h? luôn yêu cầu " các quan cùng dân ?i xin xâu ", mà là các toà sự các t?nh và toà Khâm sự ? Hu?.

Còn ? các t?nh, vi?c xét xử giao cho án sát, b? chánh và sau ?ó b?n án ???c phúc th?m ? Ph? Ph? Chính, Khâm sự là k? phê duy?t cu?i cùng. B?n án Tr?n Quý Cáp ?áng lý ph?i ???c Ph? Ph? Chính ho?c C? M?t Vi?n xét xử nh? ???c quy ??nh vi? Tr?n Quý Cáp là ti?n sự (ho?c phó b?ng nh? tr??ng h?p Phan Châu Trinh b? b?t ? Hà N?i, không di lý v? Qu?ng Nam mà v? Hu? ?? C? M?t Vi?n xét xử). Án sát Khánh Hoà hai l?n yêu cầu di lý Tr?n Quý Cáp v? Hu? nh?ng hai l?n Toà Khâm sự và C? M?t Vi?n ??u yêu cầu xét xử t?i Khánh Hoà theo ?i?u 309 và 321 Hoàng Vi?t lu?t l?.

* *
*

Tóm l?i :

C?n chính danh phong trào mà ta quen g?i là ch?ng thu? Trung K? 1908 là *Phong trào dân bi?n, Cuộc dân bi?n n?m Mậu Thân (1908) ? Trung K?* nh? Phan Châu Trinh và Hu?nh Thúc Kháng g?i

Cuộc dân bi?n này là k?t qu? v?n ???ng tuyên truy?n của nh?ng sự phụ và cán b? Phong trào Duy Tân (công khai) và Duy Tân h?i (bí m?t) t? nh?ng n?m 1906, 1907.

Tại Quảng Nam các cuộc hội họp bí mật này đã bắt theo dõi (1907 ở Tam Kỳ). Vậy không nên kể lưu trữ các cuộc dân biến này là tự phát và các sự phụ nữ tiếng như Phan Châu Trinh, Huỳnh Thúc Kháng, Trần Quý Cáp là vô can! Tòa Khâm sự đã quyết định hình Trần Quý Cáp và bắt Phan Châu Trinh tại Hà Nội là hai người không thuộc mặt trận Trung Kỳ có biểu tình "xin xâu"

Như trong thời công sự Quảng Nam gửi Khâm sự Trung Kỳ trả lời về việc khiêu khích của Huỳnh Thúc Lý, người Pháp bắt rõ những hội Quảng Nam lập ra để An không có mặt tích buôn bán mà nhằm mặt tích "bắt họp pháp" và cho dù có chăng ông là quan lại Việt Nam và cả Công sự Pháp, những hội Quảng Nam vẫn bắt giữ tán, và tiến bước bắt tay thu! Việc công sự Quảng Nam tham gia những hội Quảng Nam có thể đã làm cho các sự phụ mặt cảnh giác và người Pháp có thể theo dõi những hoạt động "bắt họp pháp" nên những sau những hội Quảng Nam.

Người Pháp đã đáp các cuộc biểu tình mặt cách tàn bạo, chém giết những tay những kẻ lãnh đạo trực tiếp và bắt giữ ngay cả các sự phụ duy tân ra Côn Đảo, lên Lao Bảo... vì họ sợ những gì có thể tiếp diễn, mạnh hơn, không còn là bắt bạo động... như họ đã theo dõi và nhận thấy. Chúng ta sẽ có cái nhìn rõ hơn nếu ta theo dõi các tình khác như Bình Định, Quảng Ngãi, Nghệ An, Thanh Hóa qua tài liệu lưu trữ Pháp. Nội dung đó của các tài liệu trong bài này.

Có thể chúng ta nhận thấy rõ sau đây của Jean Ajalbert, một nhân chứng đã từng đi dọc những Cái Quan viết trong ký sự "Les destinées de l'Indochine-voyage-histoire-colonisation" rằng: Cuộc dân biến được tổ chức mặt cách thông thạo nhất, như là một cuộc diễn tập qua đó xứ Annam từng bước các năng lực của miền, kiểm soát các lực lượng nội địa của họ "

Phan văn Hoàng _Trần viết Ngoc

<http://chimviet.free.fr/lichsu/tranvietngac/tvns054.htm>